

Микола Жарких

МАНДРІВКА ГІЙОМА РУБРУКА ПО ЄВРОПІ ТА АЗІЇ (1253–1255 рр.)

Стаття розповідає про мандрівку Г. Рубрука по європейських та азійських теренах в середині XIII ст. Детально проаналізовано маршрут цієї подорожі, розглянуті питання локалізації стародавніх географічних назв із книги «Мандрівка у східні країни». Робота проілюстрована географічними картами, зроблена спроба нанести на сучасну картографічну основу маршрут мандрів Г. Рубрука.

Гійом де Рубрук (Guillaume de Rubrouck, рік народження невідомий — 1248–1265 рр. — рік смерті невідомий) — фламандець, чернець ордену францисканців. Він увійшов в історію як автор великої та дуже цікавої книги «Мандрівка у східні країни», написаної як звіт про поїздки 1252–1255 рр. до монгольського хана Мунке.

Дана робота є частиною значно ширшого джерелознавчого дослідження книги Рубрука. В ній ми зосередимось на вивченні географічних реалій, згаданих у творі.

Робота спирається на російський переклад книги Рубрука, виконаний О.Ю. Малєїним і вперше опублікованим у 1911 р. В 1957 р. цей переклад був перевиданий з передмовою Н.П. Шастіної¹, а з нього зроблено веб-передрук². В роботі використано також два англійських переклади — В. Рокхіла (1900 р.)³ та П. Джексона (1990 р.)⁴. Вони також доступні у веб-передруці⁵.

Розглянемо маршрут Рубрука крок за кроком і спробуємо локалізувати географічні реалії, згадані у ньому.

Східна Європа

Висхідний пункт поїздки не викликає сумнівів — це сучасне місто Судак у Криму. Далі Рубрук їхав два місяці до ставки Сартака. Він спеціально відзначив, що їхав дуже повільно і міг би подолати цей шлях за місяць, якби поїхав кіньми верхи. Отже, віддаль до ставки Сартака становила 900...1200 км.

На цьому відрізку в нас є такі проміжні орієнтири: Перекоп (165 км від Судака); берег Азовського моря (420 км від Перекопа до Таганрога);

десь в районі сучасного Таганрога (точне місце не можна встановити, але це для нас не принципово) мандрівники круто повернули на північ, переправились через Сіверський Донець (цей поворот і переправа у Рубрука не занотовані, є тільки загальна згадка, що по дорозі вони переправлялись через багато річок) і прибули до берега Дону.

Переправу забезпечувало не назване на ім'я руське поселення. Місце переправи не було близьким до гирла Дону, оскільки Рубрук занотував, що взимку посли їдуть південнішим шляхом і переправляються нижче того місця, де переправлявся він.

Я думаю, що Рубрук переправлявся десь на початку великої луки Дона, в районі сучасного Богучара (330 км від Таганрога).

Коли це було — у Рубрука точно не зазначено, сказано тільки, що це було перед днем св.Марії Магдалини. Я припускаю, що в день св.Марії (22 липня 1253 р.) він вирушив від Дона далі на схід; три дні стоянки на Дону в такому разі припадають на 19–21 липня.

Виходить, що за час 9 червня — 19 липня (40 днів) Рубрук подолав відстань у 830 км, що дає середню швидкість руху 41 км на добу.

За Доном мандрівники мали взяти курс на північний схід і через 9 днів, подолавши приблизно 360 км, дісталися у ставку Сартака. Якщо мої міркування правильні, ця ставка мала знаходитись десь в районі сучасного міста Аткарська (Саратовська область).

Чому я так вважаю? По-перше, на підставі згадки Рубрука, що «ця країна за Танаїдом дуже красива і має ріки й ліси» (розділ 16). І справді, по дорозі від Дону до Волги він мав переправлятися через такі більші річки, як Хопер та Ведмедиця. Рубрук чітко відрізняє вищезгадані ліси від великого лісу, який лежить на північ. Цей ліс відповідає лісовій природній зоні, а шлях Рубрука йшов лісостепом. На жаль, докладної карти природних зон Європейської Росії я не знайшов, а загальна карта показує, що південна межа лісостепу йде приблизно по лінії Вороніж — Саратов, тобто вираховане мною місце ставки Сартака лежить якраз на межі степу і лісостепу.

По-друге, виїхавши від Сартака, Рубрук уже на третій день дістався Волги. Тобто ця ставка була за 100...120 км від Волги. Від Аткарська до Саратова (на Волзі) всього 75 км — віддаль, яку справді можна подолати за 2,5–3 дні. Якби замість Аткарська припустити розташування ставки в районі Ртищева або Балашова, то ці місця віддалені від Волги на 180 км.

«Ми вирушили до Бату, тримаючись шляху просто на схід» — записав Рубрук. Якщо розуміти його вираз буквально, то від Аткарська

до берега Волги в районі сучасного села Воскресенського — 120 км; якщо ж узяти напрямом на південний схід, то до берега Волги в районі Саратова буде 75 км. Звичайно, для прокладання маршруту в таких деталях нам бракує орієнтирів. Тому ми будемо вважати, що переправа через Волгу відбулась в районі Саратова, де було влаштовано русько-сарацинське поселення, котре забезпечувало переправу. Н.П. Шастіна у своєму коментарі вважає, що це — золотоординське місто Укек, городище якого знаходиться на околиці Саратова. З цим ототожненням, як ми бачимо, можна погодитись.

Наступна вказівка Рубрука — від цього поселення до міст Великої Булгарії 5 днів шляху — для мене незрозуміла. Навіть якщо припустити з натяжкою, що «південні міста Булгарії» доходили до початку Самарської луки (в районі сучасного міста Тольятті), то від Саратова туди по прямій 330 км, а огинаючи Самарську луку лівим берегом Волги — 420 км. Більш реалістичним я вважаю погляд, що «південні міста Булгарії» не заходили на південь далі від сучасного міста Тетюші, тобто ще 150 км на північ. Віддаль від Саратова до Тетюшів — приблизно 570 км, що значно перевищує вказані Рубруком 5 днів.

На Волзі мандрівники з'ясували, що ставка Бату у своєму русі на південь уже проминула переправу; вони наздоганяли ставку, пливучи вниз по Волзі. Тривалість плавання Рубрук не занотував, очевидно, вона не була великою. Після цього Рубрук разом зі ставкою Бату цілих 35 днів рухався на південь уздовж Волги.

Щодо місця, де Рубрук полишив ставку Бату, можна припустити, що це було не південніше за сучасну Волгоградську ГЕС. Далі на південь від Волги відділяється Ахтуба. Рубрук докладно описав ці рукави Волги, коли повертався назад, але на шляху на схід він про них не згадав. З цього можна зробити висновок, що вниз по Волзі (водою і берегом) Рубрук проїхав з району Саратова десь 300 км; звідси швидкість руху ставки становить десь 8 км на день.

Виїхавши від Бату, Рубрук через 12 днів доїхав до ріки Яїк (Урал). Якщо рухатись точно на схід, це становить 480 км, а середня швидкість — 40 км на добу.

Казахстан

Відомості про поїздку через Казахстан та центральну Азію (гл. 23–25) потребують детальнішого розгляду, оскільки, на мій погляд, коментуються вони не зовсім коректно. Для зручності посилань розіб'ємо текст Рубрука на дрібні фрагменти і пронумеруємо їх:

[1] Отже, ми їхали через землю Кангле від свята Святого Хреста до свята усіх святих, і кожен день, наскільки я міг вирахувати, робили таку віддаль, як від Парижа до Орлеана, а інколи і більше, дивлячись на те, скільки в нас було коней [...]

Починаючи від ріки Яїк, мандрівники рухались на схід протягом 33 днів (29.09–30.10.1253 р.). Я припускаю, що цей шлях проходив десь між 48-ю і 49-ю паралелями. Якби вони справді проїжджали щодня віддаль від Парижа до Орлеана (135 км), то за 33 дні покрили б 4,5 тис. км і опинились би десь на ріці Керулен в Монголії. Примітка до видання 1957 р. говорить, що Рубрук проїжджав 80..100 км на день. Це виразно менше, ніж віддаль Париж — Орлеан, але все одно дуже багато (3300 км від Яїка — це район озера Хара-Нур на заході Монголії). Виходячи з темпу 40 км на добу, вони мали б проїхати 1320 км і опинитись десь в районі сучасного містечка Кизилжар (що лежить при залізниці Караганда–Джезказган). Але якби ми від нього повернули на південь, то перед нами лежав би рівний степ. Тому я змушений зробити невелику натяжку і продовжити шлях на схід ще на 150 км, до містечка Атасу біля згаданої залізниці (середня швидкість становитиме при цьому 44 км на добу).

[2] Напередодні дня всіх святих ми полишили шлях на схід, оскільки татари вже значно спустились на південь, і направили шлях через якісь гори прямо на південь протягом 8 днів підряд [...]

«Якісь гори» є для нас важливим орієнтиром, бо це не що інше, як гори Упитау (вони становлять південно-західну частину Казахського дрібносопочника). Найвища гора зветься Акмешит і має абсолютну висоту 1133 м. Тобто шлях на південь йшов приблизно по 72-у меридіану східної довготи.

[3] На сьомий день на півдні нам стало видно дуже високі гори і ми в'їхали на рівнину, котра зрошується як сад, і знайшли оброблені землі.

Дуже високі гори на півдні — це Тянь-Шань. З якої віддалі їх можна бачити? Нескладна вправа з тригонометрії дає нам формулу:

$$L = (R + H) \sqrt{\frac{2H}{R}}$$

де R — радіус Землі, H — перевищення гори над точкою спостереження, L — віддаль, з якої можна бачити гору. Взввши висоту гір приблизно 4000 м і висоту точки спостереження 500 м, одержуємо віддаль десь 200 км.

Цій умові з певною натяжкою відповідає селище Бірлік на ріці Чу (Мойинкумський район Жамбильської області в Казахстані), віддалене від гір на 180 км. Натяжка полягає в тому, що геометрична можливість прокласти пряму лінію між точкою спостереження і об'єктом є тільки необхідною, але не достатньою умовою. Наявність пилу, туману, гра висхідних і низхідних потоків в атмосфері і багато інших факторів спричиняють розсіяння і поглинання світла, обмежують зону видимості. Звичайно, найбільш переконливий результат можна отримати експериментальним шляхом, проїхавши цим степом і занотувавши, коли стає видно Тянь-Шань...

[4] Через тиждень після свята всіх святих ми в'їхали у якесь сарацинське місто під назвою Кинчат [...] Я спитав за назву цієї області; оскільки ми були вже на іншій території, вони не вміли мені сказати інакше як за назвою міста, котре було дуже маленьке.

Н.П. Шастіна пише: «Імовірно, місто Кенджек у долині Таласа». Назва «Кенджек» прийнята також в англійському перекладі. Пошуки міста Кенджек показали, що ця назва зустрічається в джерелах, але локалізувати його досі не вдалося. Тому це — просто видимість коментаря, коли замість одного невідомого подається друге, так само невідоме.

[5] І з гір спускалась велика ріка, котра зрошувала усю країну, так що вони проводили від неї воду куди їм завгодно; ця ріка не впадала в ніяке море, а поглиналась землею, утворюючи також багато боліт.

Н.П. Шастіна пише: «Це ріка Талас». На це слід зауважити, що Рубрук їхав з півночі і, щоб дістатися Таласа, мав перетнути ріку Чу, яка задовольняє всім вимогам Рубрукового опису не гірше за Талас: тече з гір, утворює багато боліт, служить джерелом зрошення і губиться в пісках. Тому я вважаю, що велика ріка цього епізоду — це ріка Чу, а місто Кинчат знаходилось на її правому березі десь в районі селища Бірлік. Те, що воно досі не локалізовано — не дивина, адже сам Рубрук і зауважив, що місто дуже маленьке.

Ще одна натяжка, яку нам треба зробити — це віддаль між Атасу і Бірликом, яка становить понад 500 км. Ми мусимо або припустити, що в дорозі на південь мандрівники збільшили швидкість до 60...65 км на добу, або перемістити точку повороту на південь (п. 2) десь південніше від Атасу і в такий спосіб скоротити це плече маршруту.

[6] Наступного дня ми прибули до іншого поселення, ближче до гір,

Я думаю, що мандрівники рухались правим берегом р. Чу на південний схід і зупинились десь напроти сучасного міста Чу (Шу), що лежить на лівому березі.

[7] і я спитав про гори, про які дізнався, що це були гори Кавказу, котрі дотикаються до обох боків [Каспійського] моря від заходу і сходу. Шкода, що Рубрук не записав оригінальної назви цих гір. Назва Кавказ — це результат географічних міркувань Рубрука: адже гори Тянь-Шань тягнуться із заходу на схід так само як і справжній Кавказ, напрямок якого був Рубруку відомий.

[8] Тут я дізнався також, що ми вже проїхали вищезгадане [Каспійське] море, в котре впадає Етилія.

Хоча Рубрук тут однозначно вказує на Каспійське море, його провідники, коли їх запитували про море, могли мати на увазі й Аральське море, про яке у Рубрука немає жодної згадки.

[9] Я спитав також про місто Талас, в якому були німці, раби Бурі [...] Про цих німців я не міг дізнатись нічого аж до приїзду до двора Мангу-хана, а про вищеназване поселення я дізнався, що Талас був позаду нас, біля гір, на шість днів шляху.

Місто Талас добре відоме. Нині воно зветься Тараз, знаходиться на півдні Казахстану (не плутати з українським містечком Талас, яке лежить в Киргизії вище по ріці і засноване в 1877 р.). Талас лежить за 220 км на південний захід від вирахованої нами точки зупинки Рубрука. Це — класичні 6 днів шляху. Оскільки Рубрук рухався генеральним курсом на схід, то напрямок на південний захід справді був для нього шляхом назад.

Цей епізод додатково показує, що ріка з епізоду № 5 не могла бути Таласом. Якби Рубрук їхав уздовж Таласу, то місто Талас було б від нього попереду або по праву руку, але ніяк не позаду.

[10] Коли я прибув до двора Мангу-хана, то дізнався, що сам Мангу перевів їх [німців] з дозволу Бату на схід на віддаль місяця шляху від Таласа, у якесь місто під назвою Болат, де вони копають золото і роблять зброю; тому я не міг потрапити в їх країну в обидва моїх проїзди туди й назад. Однак я проїхав на шляху туди досить близько, можливо, всього на три дні шляху від цього міста [Болат]. Але я не знав цього, та й не міг також відхилитись від шляху, якби й знав його добре.

Н.П. Шастіна дає таку примітку: «Середньовічні іранські автори називають його Пулад або Пула». Які автори мались на увазі — я дошукатись не міг, так само я не знайшов вказівок на розташування цього Болата-Пулада-Пули.

Поклавши, що місяць шляху — це 900 км і відклавши цю віддаль на схід від Таласа, ми потрапляємо в район, де спливаються річки Кунгес і Текес, утворюючи ріку Ілі. Ключовою є згадка, що німці добували золото.

І справді, саме в цьому районі знаходиться родовище золота Аксі (Ахі; його координати — 43° 30' півн. широти, 81° східної довготи; це північний схил хребта Кетмень, звернений до долини ріки Ілі). Це родовище знаходиться за 125 км на захід від початку ріки Ілі, або за 775 км на схід від Таласа. Місто Кульджа лежить від нього на північ, десь за 50...60 км, тобто Рубрук, коли заїхав до Кульджи, справді був у двох днях шляху від цього місця.

Таке дивне співпадіння всіх вказівок не може бути випадковим, тому я вважаю, що місто Болат знаходилося в районі цього родовища Аксі.

[11] Від згаданого поселення ми попрямували на схід, прямо до вищезгаданих гір, і з того часу в'їхали в середовище людей Мангу-хана.

На мою думку, це хребти Жельтау (північніше) і Айтау (південніше), котрі утворюють вододіл між басейнами ріки Чу і озера Балхаш. Вони, як бачимо, мали значення і виразно окресленого на місцевості адміністративного кордону. Маршрут Рубрука пролягав через Айтау.

[12] Через кілька днів після цього ми в'їхали у гори, на котрих звичайно живуть каракитаї,

Тут загально маються на увазі північні схили Тянь-Шаня.

[13] і знайшли там велику ріку, через яку ми мусили переправлятися на судні.

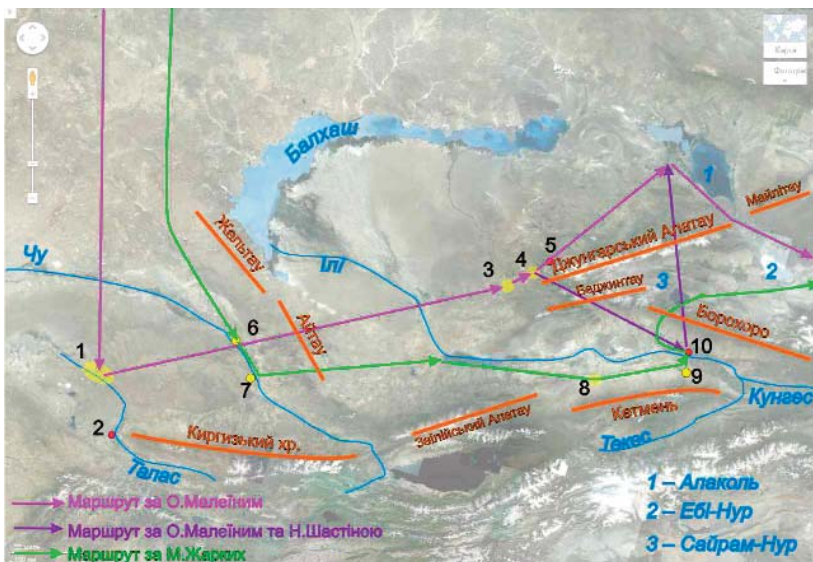
Це, безсумнівно, ріка Ілі — найбільша з рік Семиріччя. Якщо ми припустимо, що мандрівники переправлялись через Ілі не там, де вони до неї наблизились (мабуть, не на кожному кроці можна було знайти судна для переправи), то їх подальший шлях мав вести на схід лівим (південним) берегом Ілі.

Поїздка Рубрука через південний Казахстан

Цифрами позначені:

- 1 — імовірно розташування м. Кинчат за Н.П. Шастіною;
- 2 — давнє м. Талас (сучасний Тараз);
- 3 — імовірно розташування м. Еквіус за О.І. Малейним;
- 4 — імовірно розташування м. Кайлак за О.І. Малейним;
- 5 — сучасне м. Копал;
- 6 — сучасне с. Бірлік — імовірно м. Кинчат (за М.І. Жарких);
- 7 — сучасне м. Чу;
- 8 — імовірно розташування м. Еквіус за М.І. Жарких;
- 9 — сучасне родовище Аксі — імовірно м. Болат (за М.І. Жарких);
- 10 — давнє місто Кульджа (сучасний Інін).

[14] Після цього ми в'їхали в одну долину, де побачили якийсь зруйнований замок, стіни котрого були тільки з глини, і земля там була оброблена.

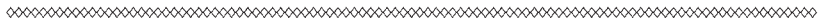
[15] Після цього ми знайшли якесь добре місто під назвою Еквіус, в якому жили сарацини і говорили по-перськи, хоча вони були дуже далеко від Персії.

О. Малеїн до цього місця дав примітку: «Еквіус — поблизу нинішнього Капала; точне місцезнаходження невідоме». Як і в нього були підстави для такої локалізації, як і для локалізації міста Кайлак (№ 20) — мені невідомо. Але з цих локалізацій ясно — маршрут Рубрука (як уявляв собі Малеїн) йшов через Семиріччя, маючи на півночі озеро Балхаш (№ 18), а на півдні — хребет Джунгарського Алатау (№ 17). В коментарях до дальшої (29-ї) глави згадуються озеро Алаколь і хребет Тарбагатай. Узагальнюючи, можна сказати, що згідно уявлень коментатора Рубрук обігнув Джунгарський Алатау з півночі.

Чи справді всі вказівки Рубрука узгоджуються з цим маршрутом? На мій погляд, не менше шансів за південним маршрутом — уздовж ріки Ілі, на південь від Джунгарського Алатау.

Отже, якщо прийняти припущення (№ 13), то руїни замку (14) і містечко Еквіус (15) слід шукати на лівому березі Ілі.

[16] Наступного дня, переправившись через ті гори, котрі становили відроги великих гір, що знаходились на південь, На південь від р.Ліі тягнуться з заходу на схід хребти Заїлійський Алатау та Кетмень.

[17] ми в'їхали на дуже красиву рівнину, яка мала праворуч високі гори,

[18] а ліворуч якесь море чи озеро, що тягнулось на 25 днів шляху в околі. І ця рівнина вся була прекрасно зрошена водами, що стікали з гір, котрі всі впадають у згадане море.

Озеро, розташоване ліворуч — це безсумнівно Балхаш, розміри якого вказані на диво точно (довжина його десь 525 км, тобто на об'їзд потрібно десь 1100 км; а 25 днів шляху — це 750...1000 км). Під високими горами праворуч (на південь) традиційно розуміють хребет Джунгарський Алатау і, таким чином, весь цей уривок відносять до опису Семиріччя — території між Балхашем і Джунгарським Алатау. Але опис Рубрука не настільки детальний, щоб не можна було його розтягнути також на долину р.Ліі, а до високих гір праворуч зачислити також Заїлійський Алатау.

[19] Влітку ми повертались з північного боку цього моря, де також були розташовані великі гори [...]

Прямо на північ від Балхаша високих гір нема, я думаю, тут Рубрук мав на увазі хребет Тарбагатай, справді високий (під 3000 м), котрий знаходиться на північний схід від Балхаша.

[20] Ми знайшли там велике місто під назвою Кайлак, в якому був базар, і його відвідувало багато купців. В ньому ми відпочивали 12 днів.

О. Малєїн до цього місця дав примітку: «Кайлак знаходився трохи на захід від нинішнього Капала».

[21] Земля ця раніше звалась Органум, і жителі її мали власну мову і власні письмена. Але тепер вона була вся зайнята туркоманами. До цієї назви Н.П. Шастіна дала таке пояснення:

«Органум — це Альмалик або Кульджа. Органа було ім'я цариці країни, так що Рубрук тут помилився. Органа була удовою по Кара-Хулагу, онуку Чагатая, і управляла після смерті чоловіка всім його улусом. Рубрук переніс власне ім'я ханші на назву області, якою вона правила».

Пряма дорога від Капала до Кульджи становить 250 км, при цьому треба перетнути два досить високих гірських хребта — Джунгарський Алатау та Беджинтау. Якщо мандрівники збирались проїхати через Кульджу (а я гадаю, що це так), то перед ними був цілком вигідний шлях

вгору долиною ріки Ілі. Ще гірше те, що після виїзду з Кайлака маршрут (згідно коментарів) йшов попри озеро Алаколь (а це 250 км на північ — знову через хребти Борохоро і Джунгарський Алатау). Отже, Н.П. Шастіна висловила цікаву здогадку, що Рубрук проїхав через Кульджу, але це її припущення суперечить північному маршруту Рубрука, запропонованому Малейним і прийнятому в інших коментарях.

Але якщо географічну здогадку Н.П. Шастіної можна прийняти, то історичне пояснення необґрунтоване. Основа її коментаря — це Ергенехатун, вдова Хара-Хулагу (сина Мутугена, онука Чагатая). Але Хара-Хулагу правив у цій області в 1242–1247 і в 1252 р. Після його смерті Ергене стала регентшею при своєму малолітньому синові Мубарек-шаху. Тобто час її правління якраз збігається з часом поїздки Рубрука, і зовсім незрозуміло, чому це ім'я віднесено до минулого часу. Друга необґрунтованість полягає в тому, що Рубрук не згадував ніякої цариці, хоча за 12 днів перебування в місті мав час, щоб нанести їй візит. Третя суперечність: Рубрук виразно пише (№ 11), що вони перебували серед людей Мунке, і ніякої області нащадків Чагатая він не зауважив. Рубрук зауважив двір Кен-хана (тобто Гуюка, ширше — ставку улуса Угедея), але не чув про двір Чагатая.

Отже, ми можемо сміливо відкинути припущення про зв'язок назви землі Органум з іменем цариці Ергене.

В. Рокхіл в своєму англійському перекладі припускає, що Органум — це Ургенч (ну, звичайно, не місто, а вся Середня Азія або Согдіана), а давні письмена — согдійські. З цим припущенням можна погодитись: несторіанські тексти согдійською мовою і писемністю справді відомі, і занепад цієї мови стався десь в 11 ст. (тобто на часи Рубрука це була вже досить поважна давнина).

Складніша справа з визначенням **великого** міста Кайлак. Дослідники, які коментують цей фрагмент Рубрука, або дослівно повторюють припущення Малейна (не пояснюючи і не обґрунтовуючи його), або відзначають, що це місто не локалізоване. Але мені важко повірити, що велике місто зникло без сліду. І разом з тим на північному шляху ніяких значних давніх міст не відомо.

На мою думку, Кайлак у Рубрука — це сучасна Кульджа, стародавнє місто у верхів'ях ріки Ілі. Кульджа лежить на правому березі Ілі, а на лівому березі напроти неї позначено містечко Кайнак (так на радянській карті 1967 р.; на сучасній карті Google — Qarqal). Не відомо, з якого часу походить цей топонім, але можливо, і він щось може значити, бо дуже подібний до записаного Рубруком.

Є момент, який насторожує щодо південного маршруту — це віддаль між містами Кинчат і Кайлак — 650 км, що дає темп руху 72 км на день. Але такий темп, як скоро побачимо, не є неможливим.

Монголія та східна Азія

Подальший опис (в 29-й главі) містить дуже мало орієнтирів і чимало суперечностей. Так, Рубрук нотував:

Через три дні ми дістались до столиці названої області, на початку вищеназваного моря [...] ми бачили на ньому великий острів [...] вода була солонувата, але все ж придатна до пиття. Серед великих гір в напрямку на південний схід тягнулась долина, а потім між горами було ще якесь велике море, і через цю долину від першого моря до другого протікала ріка [...] Отже, ми переправились через долину, направляючись на північ, до великих гір.

Що значить «столиця області» — жоден коментатор пояснити не зміг, і я також не можу його пояснити. Однозначно, що це — не місто. «Вищеназане море» в коментарі Н.П. Шастіної — «імовірно, Алаколь». Це справді спокусливе припущення, тому що на південний схід від Алаколя дійсно тягнеться долина між хребтами Джунгарський Алатау і Майлітау. Ця долина зветься Джунгарські ворота, і на її південно-східному кінці знаходиться озеро Ебі-Нур, котре мало б бути «другим морем» Рубрука. Я думаю, що таке ототожнення і слугувало одним з аргументів за північний варіант маршруту, хоча це ніде явно не написано.

Разом з тим в такій інтерпретації є свої утруднення. По-перше, Рубрук, пишучи про «вищеназане море», явно мав на думці Балхаш; по-друге, ніяка ріка в Джунгарських воротах не протікає — західна частина долини належить до басейну оз. Алаколь, а східна — оз. Ебі-Нур. По-третє, озеро Алаколь не солонувате, а таки добряче солоне.

Тому я пропоную розглянути такий варіант маршрута: виїхавши з Кайлака (Кульджи), мандрівники перевалили через хребет Борохоро і спустилися до прісноводного озера Сайрам-Нур (слід зазначити, що сучасна шосейна дорога, яка з'єднує Кульджу з іншими районами Китаю, проходить саме біля озера Сайрам-Нур; мабуть, цей шлях мав певні мікрогеографічні вигоди, якими скористались будівельники сучасної дороги). Далі долина від нього до озера Ебі-Нур тягнеться на схід, і знову не видно ріки, котра б з'єднувала ці озера.

Подальший маршрут Рубрука зовсім позбавлений орієнтирів. Дорогою до ставки Мунке він двічі записав: «ми прямували на північ» і зовсім не згадував про рух на схід, а між тим генеральний курс його був саме на

схід. Тому я припускаю, що з району озера Ебі-Нур (200 км від Кульджи) мандрівники рухались на схід вздовж північних відрогів східного Тянь-Шаня (700 км до ущелини між горами Байтаг-Богдо-Нуру на півночі і Кексерке на півдні; можливо, що саме тут було «одне місце серед дуже страшних скель», в якому Рубрук відганяв своїми молитвами демонів; але гір в цьому районі багато...). Далі вони проїхали степи, які зветься Джунгарський Гобі (350 км) і Заалтайський Гобі (400 км до озера Хара-Толгойн-Худук). Тобто я вважаю, що шлях їх проходив між двома великими гірськими системами — Монгольським Алтаєм на півночі і східним Тянь-Шанем на півдні.

Щоб визначити кінцевий відрізок маршруту, нам треба локалізувати ставку Мунке. На наше щастя, Рубрук дав два «пеленги» для цього (гл. 39):

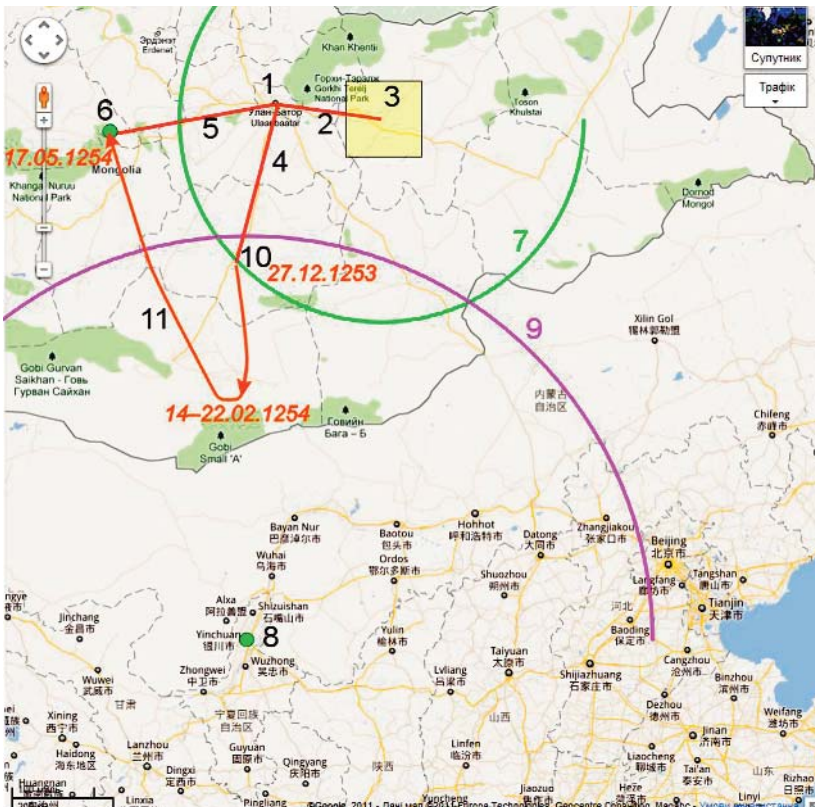
І я спитав священників, що прибули з Катаїї, і вони засвідчили, що від того місця, де я знайшов Мангу-хана, до Катаїї було 20 днів шляху у напрямку на південний схід, а до Онанкеруле, справжньої землі монголів, де знаходився двір Чингиса, було 10 днів шляху прямо на схід.

Для інтерпретації цих даних я озброївся картою від Google:

Місце ставки Мунке в Монголії

Цифрами на карті позначено:

- 1 — Улан-Батор, сучасна столиця Монголії, від якої ми відраховуємо відстані;
- 2 — відстань у 225 км на схід (і злегка на південь) веде в центр «землі монголів»;
- 3 — «земля монголів» (квадрат зі стороною 150 км);
- 4 — відстань у 325 км по сучасній шосейній дорозі на південь (і трохи на захід) від Улан-Батора (до поселення Хулд у Середньо-Гобійському аймаку);
- 5 — віддаль у 325 км на захід (і трохи на південь) від Улан-Батора веде до Каракорума;
- 6 — Каракорум;
- 7 — дуга радіусом 400 км, проведена довкола центру «землі монголів»;
- 8 — місто Інчуань, розташоване в тому місці, де Великий китайський мур перетинає ріку Хуанхе; на південь і схід від нього лежить Катаїя;
- 9 — дуга радіусом 800 км, проведена довкола Інчуаня;
- 10 — місце зустрічі в районі Хулда;
- 11 — можливий шлях ставки Мунке до Каракоруму.

Онон і Керулен у верхів'ях певний час течуть майже паралельно на віддалі 120...150 км. Якщо ми припустимо, що справжня земля монголів являє собою квадрат зі стороною 150 км між верхів'ями цих річок (на карті позначений цифрою 3), то його центр опиниться десь в точці 47° 30' півн. широти, 110° східної довготи. Ця точка лежить приблизно за 225 км на схід від Улан-Батора (лінія 2 на карті). Ставимо в цій точці циркуль і описуємо радіус 400 км (дуга 7 на карті).

Далі ми припускаємо, що Китайя Рубрука — це територія на південь від Великого китайського муру (давнього і добре помітного візуального кордону). На цьому кордоні обираємо умовно місто Інчуань (на карті позначене цифрою 8), котре лежить поблизу ріки Хуанхе саме в тому місці, де Великий китайський мур перетинає ріку. Описуємо дугу радіусом 800 км (позначена цифрою 9).

Зона перетину наших дуг охоплює частину Середньо-Гобійського і частину Східно-Гобійського аймаків Монголії. Це геометричне місце точок, котре задовольняє умовам пеленгів Рубрука.

Ми вибираємо найбільш західну точку і потрапляємо в район поселення Хулд (на карті позначене цифрою 10; його координати — 40° півн. широти, $105^\circ 30'$ східної довготи). Оце й є, на нашу думку, місце, де Рубрук застав табір Мунке. Це ще 400 км на схід від озера Хара-Толгойн-Худук. Всього від Кульджи мандрівники проїхали приблизно 2050 км, долаючи в середньому 71 км на добу. В цілому така швидкість узгоджується з записом Рубрука, що він проїжджав за добу дві поштових станції (ям), віддалених одна від одної на денний перехід (отже цей перехід становив десь 35 км). Така кур'єрська швидкість вимагала рухатись вночі, оскільки короткого зимового дня не вистачало.

Розглянемо слабкі місця даної побудови.

1. Напрямок руху на Китайю в нашій схемі — точно на південь, а не на південний схід, як у Рубрука (на південний схід від знайденої нами точки лежить Китайя як ціла країна, але не як конкретне місце, до якого 20 днів шляху).

2. Напрямок руху до землі монголів — північний схід, а не схід, як у Рубрука.

3. Розташування землі монголів на самому верхів'ї Онона і Керулена виглядає довільним. Що заважає пересунути її далі на північний схід, адже це межиріччя тягнеться на 600 км? Але якщо ми будемо пересувати її далі, то дуги нашої побудови перестануть перетинатись. З цих міркувань ми мусимо пересувати землю монголів на захід, наскільки це можливо.

4. Чому в якості опорного пункту для Китайї вибрано Інчуань? Чому не можна вибрати точку, яка лежить на захід чи на схід від цього міста?

Велика Китайська рівнина являє собою загалом прямокутник, північний бік якого окреслений Китайським муром, а західний — нагір'ями Куньлунь. Місто Інчуань позначає північно-західний кут цього прямокутника. Великий Китайський мур тягнеться від нього на захід ще на 600 км, але в цьому районі він обмежує вузьку смугу землі (шириною 50–100 км), яка на півдні має хребет Наньшань. Ясно, що це — не та велика країна, якою була Рубрукова Китайя. До того ж на початку 13 ст. ця смуга землі належала до держави тангутів, про котрих Рубрук добре знав і чітко відрізняв від справжніх китайців. Все це робить неможливим пересування даної базової точки далі на захід. До того ж при спробі

такого пересування дуги нашої побудови перестануть перетинатись, а напрямок руху змінюється на південний захід (замість південного сходу).

Проти пересування базової точки на схід вздовж Великого муру не може бути таких рішучих заперечень. При цьому зона перетину дуг також пересувається на схід. Наприклад, якщо ми візьмемо за базову точку місто Юйлін в Ордосі (розташоване біля Великого муру, 250 км на схід від Інчуаня), зона перетину дуг зсунеться на схід приблизно на 100 км. При цьому напрямок на Китай залишиться південним, а напрямок на землю монголів зміниться на північний (тобто ще більше віддаляється від записаного Рубруком).

5. Зона перетину дуг тягнеться із заходу на схід майже на 500 км, чому ж обрана саме західна точка цієї зони? Але якщо ми спробуємо вибрати крайню східну точку зони, то напрямок на землю монголів стане північно-західним, а на Китай — південно-західним.

Розглянувши всі заперечення в цілому, слід визнати, що обрана нами точка розташування ставки Мунке мінімізує всі ускладнення, хоча й не усуває їх повністю. Звичайно, я усвідомлюю, що з даних Рубрука не можна вирахувати розташування об'єктів у степу з точністю до 1 км — хіба 50 км, але з такими допусками прокладений мною маршрут узгоджується з даними джерела.

Разом зі ставкою Мунке Рубрук майже два місяці (до середини лютого) мандрував на південь, а потім ще через два місяці неспішного руху на північ прибув до Каракорума — єдиного об'єкта в центральній Азії, щодо якого немає сумнівів з ототожненням і розташуванням.

З перебуванням Рубрука в Монголії пов'язана ще одна географічна загадка. Це розміщення на карті народів *лонга*, *соланга* і *мук*. В коментарі Н.П. Шастіної сказано, що лонга і соланга — це корейці, а мук — «народ мохе, або мохо, племена тунгуського походження, які населяли долини Амура та Уссурі і займались землеробством та скотарством».

Все це звучить дуже непереконливо. Послідовність опису в 28-й главі така: уйгури — (далі на схід) — тангути — (далі на південь) — тибетці. Про лонга і соланга сказано, що вони живуть «за тибетцями». Рубрук писав це, знаходячись у Монголії, і з цієї позиції місце за тибетцями — це ще далі на південь. А вже за ними, тобто ще далі на південь живе народ мук. Рубрук відзначив, що в цього народу є міста (а на Амурі та Уссурі міст ніколи не було аж до початку російської колонізації). Тому на картосхемі я розмістив ці народи на південь від тибетців. Лонга і соланга в такому випадку можуть бути народами південного Тибету або

сучасного південного Китаю, а мук — це, можливо, Бірма (царство Паган 11–13 ст., котре мало багато міст і храмів).

Монголи під командуванням царевича Хубілая, як відомо, у 1253 р. завоювали Юннань в південному Китаї (власне, царство Далі) і тоді ж, мабуть, розвідали шлях на Бірму, куди вони ходили походами в 1277 і 1287 рр. Тому я думаю, що даний фрагмент Рубрука, записаний зі слів майстра Вільгельма, побудований на звіті з походу Хубілая 1253 р.

Зворотній шлях

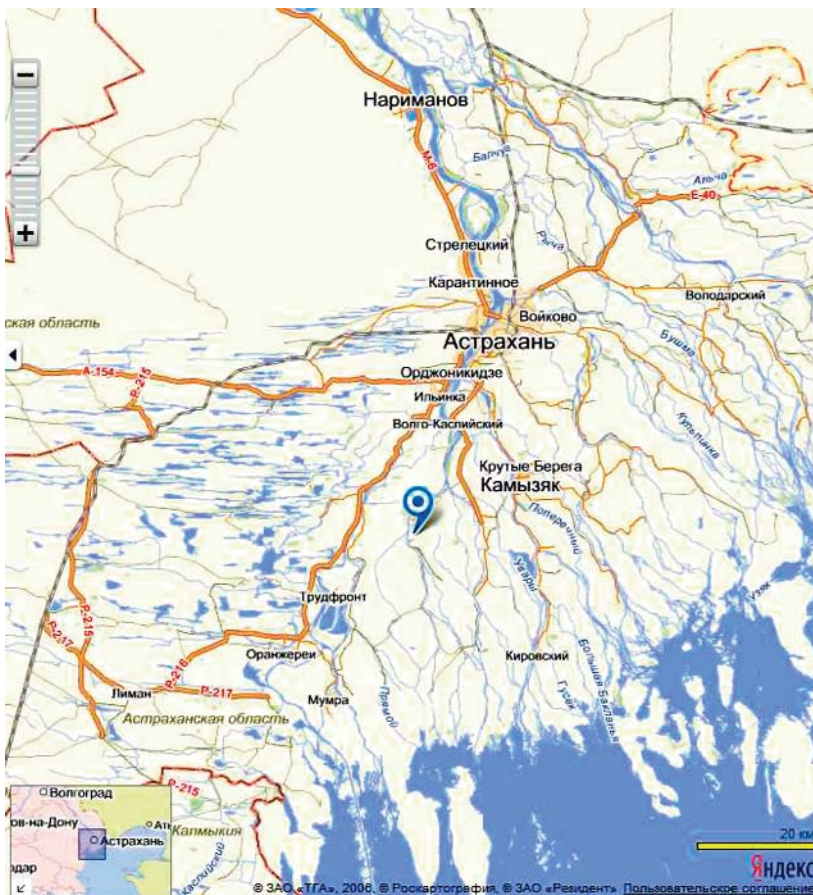
Щодо зворотного шляху з Каракорума до ставки Бату Рубрук не повідав ніяких подробиць, які б надавали можливість локалізації. Шлях з Каракорума на Волгу між 47-ю і 48-ю паралелями має довжину приблизно 4200 км, але він веде через високогірний центральний Алтай. Я вважаю такий маршрут неможливим, і думаю, що Рубрук обігнув Монгольський Алтай з півдня, приблизно повторюючи свій шлях вперед, а далі, проїхавши Джунгарський Гобі, почав забирати на північ. Далі на захід вели два проходи — на північ і на південь від хребта Тарбагатай. Яким з них їхав Рубрук — встановити неможливо, обидва вони лежать на північ від озера Балхаш.

Десь тут, на мою думку, він проїхав через двір Кен-хана (Гуюка). Інші джерела не дають свідчень про місце його розташування, тому й уточнити маршрут з цього орієнтиру ми не можемо. Згадка ж Рубрука містить одну єдину вказівку (дуже розпливчасту) на розташування цього об'єкту.

Далі він міг рухатись прямо на захід вздовж 50-ї паралелі (на широті Караганди і Актюбинська). В цілому цей маршрут довжиною десь 4850 км лежав на північ від того, яким Рубрук їхав на схід. Цей шлях він проїхав за 70 днів, що дає середню швидкість 69 км на добу.

Рубрук прибув у ставку Бату рівно через рік після того, як виїхав з неї — 16 вересня 1254 р. Але ми змушені припустити, що вона на цей час знаходилась значно північніше від свого минулорічного розташування. Чому?

Виїхавши від Бату, Рубрук 15 днів їхав до Сарая (городище біля сучасного с. Селітрено на Ахтубі). За цей час він проїхав ніяк не менше 450 км, тобто виїхав він десь з району річки Єруслан (лівого притоку Волги). А перед тим він ще місяць мандрував разом зі ставкою Бату — напевно, на південь. Звідси впливає північне розміщення ставки в момент прибуття туди Рубрука.

Розташування Самосдельського городища

Вийшовши із Сарая, Рубрук відвідав загадке місто Суммеркент при одному із середніх рукавів Волги. Нещодавно було висловлено припущення (стаття [Самосдельское городище](#), 2011 р.), що Суммеркент — це городище біля села Самосделка на південь від Астрахані, за 120 км на південь від Сарая (див. карту). Археологічними дослідженнями встановлено, що городище має потужний культурний шар золотоординського часу. Якщо Рубрук справді там був, то як він міг туди дістатись? Найзручніший спосіб дістатись із Сарая до цього городища — плести

рукавами Ахтуби і Волги. Рубрук акуратно занотував, що переправлявся через 7 рукавів Волги, але ніде не згадав, що він плыв по ній. Отже, шлях водою треба виключити. Якщо ж їхати із Сарая на південь лівим берегом Ахтуби і в районі дельти взяти курс на південний захід через дельту Волги, то тут сімома переправами ніяк не обійтись — число проток, які треба перетнути, становить кілька десятків. І ще немало проток треба подолати, щоб вибратись із Самосдельського городища на правий берег дельти.

З цих міркувань мені важко погодитись з даним припущенням. Число рукавів, які перетнув Рубрук, показує, що він перебирався через Волгу вище початку дельти. До того ж він вказує ширину долини, де течуть рукави — 7 льє, що загалом узгоджується з шириною долини вище початку дельти (20–25 км). Ширина дельти значно більша, і про неї Рубрук не згадував.

Далі Рубрук 12 днів їхав до Залізних воріт (Дербента). Віддаль від Сарая — 600 км, темп руху — 50 км на добу.

Закавказзя та Мала Азія

Починаючи від Дербента шлях Рубрука йшов через місця відносно густо заселені, і опис рясніє географічними назвами. Так, через два дні шляху вздовж берега Каспійського моря він прибув до міста Самарон, яке нині не відоме. Після нього він повернув у гори на південь і ще через два дні прибув до міста Самаг (Шемаха). Віддаль між Дербентом і Шемахою — десь 180...200 км, тобто темп руху — так само 50 км на добу. Далі шлях ішов через велику рівнину Моан (тобто Муганський степ), де Рубрук занотував ріки Куру, котра тече із землі грузинів, і Аракс, котрий тече з Вірменії. Місце переправи позначено гранично точно — це міст, де Аракс впадає в Куру (70 км на південь від Шемахи). Тут Рубрук згадав про місто Гангес (Гянджа), котре замикає вихід з гір у цю долину, але сам він там не був (це 200 км на захід від переправи).

Далі Рубрук піднімався лівим берегом Аракса аж до його витоків (23.11.1254–15.02.1255 р., всього 84 дні; віддаль становила не менше 750 км, тобто середній темп руху — лише 9 км на добу). По дорозі він відвідав ставку монгольського намісника, який в російському перекладі зветься Бату, а в англійському — Бачу (Ваасчу) (мабуть Байджу-нойон). На Різдво (25.12.1254 р.) він був у місті Наксуа (Нахічевані). Це місто знаходиться за 300 км від гирла Аракса, тобто маємо той самий темп 9 км / добу. Звичайно, більшу частину цього місяця (23 листопада — 25 грудня 1254 р.) Рубрук провів у монгольській ставці, поки його провідник з'їздив до Тебріза.

В Нахічевані великі сніги затримали Рубрука на 19 днів. Виїхавши звідти, він через 4 дні прибув у землю Сагенси. На думку Н.П. Шастіної, це — не власне ім'я, а гучний титул «шахіншах» (цар царів), який носили дрібні князі з роду Захаридів. Столицею їх було місто Ані.

На цьому місці слід зауважити, що в тексті Рубрука два уступи переплутані місцями (у загальноновживаному російському перекладі Рубрука, виданому в 1957 р., це два останні уступи 51-го розділу). Я поміняв їх місцями на підставі хронологічних вказівок, які містяться в цих уступах. В результаті відновлюється логіка маршруту: в'їзд до землі Сагенси — прийом у Сагенсі — перебування в Айні в землі Сагенсі — виїзд із землі Сагенсі в землю турків. В правильній послідовності текст має читатись так:

В день Стрітіння знаходився я в якомусь місті під назвою Айні, яке належало Сагенсі і було дуже укріпленим за своїм розташуванням. В ньому знаходиться тисяча вірменських церков і дві синагоги сарацин. Татари поставили там суддю. Тут знайшли мене брати проповідники, четверо з яких їхали з Прованса у Франції, а п'ятий приєднався до них у Сирії. У них був тільки один хворий служитель, що знав по-турецьки і трохи по-французьки. Вони мали грамоти господина папи до Сартаха, Мангу-хана та Бурі, які й ви [король Людовік 9-й] дали мені, а саме з проханням, щоб тамті дозволили їм перебувати в їхній землі і проповідувати Слово Боже і т.д. Коли ж я розповів їм, що я бачив і як татари мене відіслали, вони відправились до Тефіліса, де перебувають їхні брати, щоб порадитись, що робити. Я їм пояснив як слід, що за допомогою цих грамот вони можуть проїхати, якщо забажають, але повинні запастись належним терпінням до перенесення трудів і добре обмірковувати мету свого приїзду; бо якщо в них не було іншого доручення, окрім як проповідувати, татари стануть мало опікуватись ними, особливо якщо в них немає перекладача. Що сталося з ними потім, не знаю.

Із цього міста [Айні] ми потрапили через 15 [слід виправити: 5] днів, у неділю Чотиридесятниці, в землю турецького султана; перший замок, який ми знайшли, зветься Марсенген. Всі мешканці містечка були християни: вірмени, курги та греки, але панування над ними належить виключно сарацинам. Там начальник замку сказав мені, що отримав наказ не видавати їстівних припасів ані жодному франку, ані послам царя Вірменії або Вастація. Тому, починаючи з того місця, де ми були в неділю Чотиридесятниці, і аж до Кіпра, куди я потрапив за тиждень до свята блаженного Іоана Хрестителя, нам належало

купувати собі припаси. Провідник мій діставав мені коней; він також отримував гроші на їстівні припаси, але клав їх собі у гаманець. Коли він приїжджав куди-небудь на поле і бачив стадо, то силою викрадав барана і давав своїй родині його їсти, дивуючись, що я не хочу їсти від його крадіжки.

Айні у Рубрука — це не що інше як Ані: місто, розташоване на вигідному для оборони місці, має багато церков і 2 мечеті. Навіть дивно, чому це припущення не спало на думку жодному з коментаторів.

Але опис Рубрука побудовано так, що сюжет про прийом у Сагенсі викладено окремо і перед звісткою про прибуття до Ані. Цілком можливо, що місцевий князь приймав його не в Ані (припускати ще одну перестановку речень в цьому місці я не наважуюсь). Можливо, що Сагенса сповістив Рубрука про перебування католицької місії в Ані, і Рубрук відхилився від свого шляху вгору Араксом, щоб з нею зустрітись (Ані місто лежить біля ріки Ахурян десь на 50 км від її впадіння в Аракс, тобто збоку від шляху Рубрука вздовж Аракса).

За 20 днів (13 січня — 2 лютого 1255 р.) Рубрук проїхав тільки 230 км. Мабуть, в цей час він зупинявся у Сагенсі та в Ані, що не відзначено в описі.

Дані про 15 днів поїздки із Айні до Марсенгена суперечать всій хронології, тому В. Рокхіл припускає, що «це місто» — не Айні, а Нахічевань. Це припущення не можна прийняти, бо від Марсенгена до верхів'я Араксу було 7 днів шляху, а тому на дорогу від Нахічевані до Марсенгена припадає $33-7=26$ днів, ніяк не 15.

Я припускаю, що в тексті Рубрука була допущена описка і треба читати не «15 днів», а «5 днів». Це припущення повністю розв'язує всі суперечності. Справді, в Айні він був на Стрітіння (2 лютого), потім їхав 5 днів і в неділю Чотиридесятниці був у Марсенгені. В 1255 р. ця неділя випадала на 7 лютого, що повністю узгоджується з нашим розрахунком.

Отже, 2 лютого Рубрук приїхав до міста Ані.

Ще далі, через 5 днів (а саме 7.02.1255 р.) Рубрук вступив у володіння турків (Іконійського султанату). Турецьку прикордонну фортецю він називає Марсенген. Сучасний вірменський історик В. Газарян висловив припущення, що це — Ерзінджан. Це не можна прийняти, оскільки Марсенген лежав на Араксі, а Ерзінджан — на Єфраті досить далеко на захід від витоку Аракса. Окрім того, про Ерзінджан (під назвою Арсенген) Рубрук згадував в наступному розділі, описуючи землетрус.

Для приблизної локалізації Марсенгена можна застосувати пропорцію. Для цього нам треба визначити, що вважати за виток Аракса, з

урахуванням того, що далі наші мандрівники мали рухатись на захід. Аракс витікає з гірського кряжа, найвищою точкою якого є гора Бінгель (Bingöl, 3189 м). Звичайно, на цей кряж Рубрук не піднімався, бо звідти дороги на захід нема. В 20 км на північ від цієї гори і за 42 км на південь від Ерзурума на Араксі лежить селище Кирикхан, від якого можна проїхати на захід в долину річки Ельмали і далі спускатись вниз за її течією (назви річок такі: Кельхас–Пері–Мунзур–Мурат — впадає у Єфрат). Цей маршрут можна назвати південним. Він для нас мало прийнятний, тому що неясно, як від гирла Мурата можна потрапити до Сиваса інакше як **піднімаючись** вгору Єфратом (а Рубрук спускався по Єфрату).

Тому слід подивитись на місто Кепрюкей (Köprüköy), яке знаходиться на Араксі у 82 км на північний схід від гори Бінгель і в 55 км на схід від Ерзурума. Тут Аракс змінює напрямок течії з півночі на схід, а прямо на захід лежить зручний прохід в долину верхнього Єфрата. Я думаю, що Рубрук скористався цим шляхом. Умовно я вважаю за «виток Аракса» перевал між басейнами Єфрата на заході і Аракса на сході (він лежить буквально в 10 км на схід від Ерзурума і в 72 км на північ від гори Бінгель).

Між двома добре локалізованими пунктами — Ані і витоком Аракса — віддаль становить 290 км (50 км вниз вздовж р.Ахурян і 240 км вгору вздовж Аракса).

Рубрук подолав цю віддаль за 12 днів, що дає темп руху 24 км/добу.

Від Аїні до Марсенгена — 5 днів або за нашою пропорцією 120 км.

Від Марсенгена до витоку Аракса — 7 днів, тобто 170 км.

Ця відстань приводить нас на ділянку між містечками Зарапхане (Zaraphane) (іл Ігдир, Туреччина) та Кагизман (Kağızman, іл Карс) на р. Аракс. Вікіпедія відзначає, що біля Кагизмана (точніше, біля села Кетек (Kötek, 12 км на північний захід від Кагизмана) збереглась фортеця Narin Kale (Köroğlu Kalesi — замок Кер-Оглу). Оце, на мою думку, і є Рубруків Марсенген.

Далі Рубрук занотував, що від вершини Аракса він перевалив через гору (на мою думку, це розглянутий вище перевал на схід від Ерзурума) і далі 8 днів спускався вниз по Єфрату до фортеці Камаф.

На цьому місці нам важливо зрозуміти, що вважати Єфратом. Сучасна географія вважає, що Єфрат починається від злиття рік Карасу (Західний Єфрат) і Мурат (Східний Єфрат). На радянських картах 1967 і 1984 рр. назва Єфрат застосовується також до значної ділянки ріки Карасу (тобто вони починають Єфрат від злиття річок Карасу і Тузла).

Місто Ерзурум, яке у Рубрука не згадане на цьому місці (в 52-й главі), лежить недалеко від ріки Карасу. Про те, що він у ньому побував, однозначно свідчить текст 35-ї глави («Я зустрівся зі служителями монгола в Аарзерумі на околиці Туреччини») та 51-ї глави («на тому боці гори, з якої починається Аракс, є добре місто по імені Аарзерум, яке належить турецькому султанові»). Тому я гадаю, що шлях Рубрука йшов долиною Карасу (Західного Єфрата).

Для фортеці Камаф Н.П. Шастіна дає пояснення:

Фортеця була розташована на високій горі, звідки бере початок західний приток Єфрата — Карасу.

В цьому феноменальному коментарі помилково абсолютно все. Карасу не є притоком Єфрата. Виток Карасу лежить біля гори Каргапазари за 40 км на північ від Ерзурума. Ніякого поселення там нема.

Насправді якщо ми відкладемо від Ерзурума 250 км вниз по Карасу — Єфрату, то наш шлях пройде попри рубруків Арсенген (сучасний Ерзінджан), де він занотував катастрофічні наслідки землетрусу, і закінчиться біля міста Кемах (Kemaḥ, 40 км на захід від Ерзінджана). Думаю, що це — рубруків Камаф: 1, лежить на Єфраті; 2, відстань приблизно відповідає 8 дням шляху; 3, Єфрат повертає на південь в 60 км на захід від Кемаха, тобто в масштабі опису можна вважати, що він лежить на цьому повороті; 4, в цьому місті збереглась досить велика фортеця; 5, нарешті, співпадає назва.

Сучасне фото замку Кемах

Якщо розуміти Рубрука буквально, то вийде, що в Камафі він був 22 лютого 1255 р. (14 лютого + 8 днів). Далі він витратив цілий місяць (до 21 березня) щоб подолати 175 км від Кемаха до Сиваса. Мабуть, занотовані ним глибокі сніги на цих досить високих горах сильно уповільнювали поїздки.

По дорозі до Сиваса «ми проїхали по рівнині, на якій татари перемогли турецького султана». Назва цієї рівнини в нього не занотована, але з інших джерел відомо, що битва 26 червня 1243 р. сталась на рівнині Кесе-Даг або Козе-Даг (Köse Dağ, тобто Лиса Гора).

У питанні про місце цієї битви довелось зіткнутись з великою розбіжністю поглядів:

1. Н.П. Шастіна в коментарі до Рубрука: між Ерзінджаном і Сівасом (106 км на захід від Ерзінджана);

2. Англійська Вікіпедія: між Ерзінджаном і Гюмюшхане (Gümüşhane) — 40 км на північ від Ерзінджана;

3. Російська Вікіпедія: недалеко від містечка Чман-Катук (так у Кіракоса Гандзакеци), в 60 км на північний схід від Сиваса — це 170 км на північний захід від Ерзінджана;

4. Сніжана Ракова «Битва при Кесе-Даг» (2002 р.): між містами Карін (Ерзурум) та Ерзінджан (80 км на схід від Ерзінджана).

В цих розрахунках відстаней від Ерзінджана я розумів вираз «між А та Б» як 1/2 відстані від А до Б.

Висновок з цього простий, але не дуже втішний: точне місце цієї битви невідоме. З контексту маршрута Рубрука цю рівнину треба шукати на його шляху від Кемаха до Сиваса.

Далі Рубрук почав рухатись швидше. За один тиждень (28 березня — 4 квітня 1255 р.) він подолав 175 км і дістався Кесарії Кападокійської (сучасне місто Кайсері). Напрямок руху тут очевидний — вниз вздовж ріки Кизил-Ірмак, деь так, як проходить сучасне шосе.

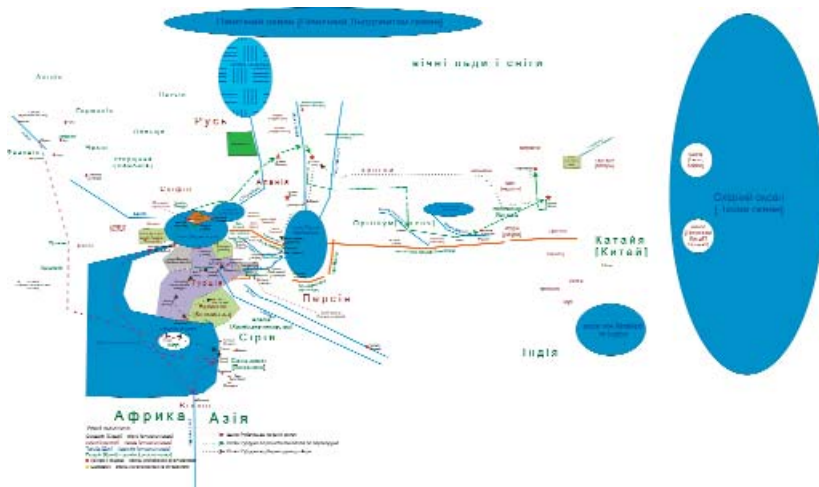
Через 15 днів (19 квітня 1255 р.) він прибув до Іконія (Конії, 300 км від Кайсері).

Наступний пункт його поїздки занотований через 17 днів (5 травня 1255 р.) — це «Курта, гавань царя Вірменії». Це місто нині зветься Кизкалесі (Kızkalesi), воно лежить на березі Середземного моря трохи на схід від гирла ріки Гексу, в 200 км на південний схід від Конії. В Кизкалесі збереглися дві фортеці (одна на острові, друга — на березі); можливо, щось там збереглося і від часів Кілікійського царства. В цій гавані він провів 12 днів, а потім відправився у столицю Кілікійського царства — місто Сис (нині воно зветься Козан — Kozan, 190 км на північний схід від Кизкалесі). Повернувся він до порту Ауакс — найбільшого порта Кілікії. Цей порт звався також Аяс або Айас (Ayas). Його часто ототожнюють з сучасним містом Адана, забуваючи, що воно лежить за 50 км від моря. Я думаю, що порт знаходився на березі моря біля гирла ріки Сейхан. На карті Google можна побачити тут маленьке село Айдинлілар (Aydinlilar).

Ця поїздка забрала певний час, тому на Кіпр він прибув 17 червня 1255 р. (для цього треба було проплисти морем 150–200 км). Тут він прибув до Нікозії, а далі поїхав до Тріполі в Палестині і нарешті повернувся до Акри, з якої виїхав три роки тому.

Географічні відкриття Рубрука

Опис подорожі Рубрука достатньо докладний, тому можна спробувати намалювати картосхему. Перша картосхема відображає географію Євразії переважно на основі даних Рубрука, без використання сучасної топооснови. Слід сказати, що деякі елементи цієї картосхеми основані на сучасних географічних знаннях, оскільки текстових даних Рубрука не достатньо для їх графічного відображення.

Картосхема Євразії за описом Рубрука

На картосхемі відображено також деякі помилкові географічні уявлення Рубрука.

1. Каспійське море він називає морем Сиркан і пояснює, що це назва міста, яке лежить на березі цього моря у Персії. Сиркан — це злегка спотворене Ширван, але такого міста на Каспійському морі нема і не було. Насправді це назва історичної області (північної частини сучасного Азербайджану).

2. Гори Мулигек Рубрук вміщує на східному березі Каспійського моря і підкреслює, що це море з трьох боків (окрім півночі) оточене горами. Назва походить від арабського «мульхид» (еретик), як правовірні араби величали ісмаїлітів. Ядро їхньої фантомної держави знаходилося в горах Ельбурс на південному, а не на східному березі Каспійського моря — там, де Рубрук розміщує Каспійські гори. Думаю, що гори Мулигек — це помилкове подвоєння Каспійських гір (Ельбурса).

3. Гори Тянь-Шань Рубрук вважав продовженням Кавказу і думав, що вони доходять до берега Каспійського моря, що відображено на схемі.

4. Описуючи північне Причорномор'я, Рубрук вказував, що Валахія і Мала Булгарія лежать за Дунаєм, тобто на його правому березі. Це суперечить географічним уявленням пізнішого часу, згідно яких Валахія займає лівий берег нижнього Дунаю, а Болгарія — правий.

Окресливши географічні помилки Рубрука, було б дуже несправедливо не відзначити його великих заслуг для західноєвропейської географії. Ці заслуги можна сформулювати так:

1. Рубрук дав досить детальний опис степової зони східної Європи, включаючи ландшафти, корисні копалини, відомості про давні народи та про зміни у розселенні після приходу татар.

2. Він дав опис Волги, першим з європейців згадав про місто Сарай. Він правильно визначив, що Волга впадає у Каспійське море (ще на початку 16 ст. М. Меховський у своєму «Трактаті про дві Сарматії»⁶ помилково писав, що Волга впадає в Чорне море).

3. Рубрук досить точно визначив периметр Каспійського моря.

4. Він дав досить докладний опис земель сучасного південного Казахстану, подав відомості про озеро Балхаш.

5. Він подав докладний опис Каракорума, який став чи не основним джерелом наших знань про це місто.

6. Він подав опис сусідніх з Монголією земель і народів. В цьому описі міститься найбільше «баснословія» (якого загалом у Рубрука дуже мало), але це були перші з античних часів звістки про Китай та сусідні народи, які дійшли до Західної Європи.

---

¹ Джованни дель Плано Карпини. История Монгалов; Гильом де Рубрук. Путешествие в восточные страны. — М.: Географгиз, 1957 г. — 270 с.

² <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Rubruk/frametext1.htm>

³ The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253–55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine. tr. from the Latin and ed., with an introductory notice, by William Woodville Rockhill. — London: Hakluyt Society, 1900.

⁴ The mission of Friar William of Rubruck : his journey to the court of the Great Khan Mongke, 1253–1255, tr. by Peter Jackson; introduction, notes and appendices by Peter Jackson with David Morgan. — London: Hakluyt Society, 1990.

⁵ <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/rubruck.html>

⁶ <http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/HistSources/Tractat2Sarmatiis/2-2.html>